

Poszukiwanie przestrzeni dla sprawiedliwości naprawczej w Polsce

Wstęp

Celem artykułu jest przedstawienie założeń niestandardowego międzynarodowego projektu partnerskiego *Restorative Justice: Strategies for Change* (RJS4C) i omówienie działań podejmowanych na rzecz rozwoju sprawiedliwości naprawczej w Polsce oraz innych krajach partnerskich, realizowanych w ramach projektu.

Sprawiedliwość naprawcza jest koncepcją zorientowaną na możliwie najpełniejsze naprawienie szkód i krzywd wyrządzonych przestępstwem, przy aktywnym i dobrowolnym udziale pokrzywdzonego, sprawcy, a niekiedy również innych osób z lokalnej społeczności. Programy sprawiedliwości naprawczej realizowane są w formie różnych praktyk (e.g. mediacja, kręgi, konferencje). Przestępstwo rzadko jest zjawiskiem dwubiegunowym, często natomiast bezpośrednio lub pośrednio uderza także w najbliższe otoczenie ofiary, tj. jej bliskich, sąsiadów, współpracowników, wpływając m.in. na relacje społeczne, poczucie bezpieczeństwa, funkcjonowanie w rolach życiowych¹. Idea szeroko rozumianej sprawiedliwości naprawczej obejmuje zestaw wartości, zasad i umiejętności, jak i szereg różnych procesów opierających się na rozumieniu, że wszyscy jesteśmy głęboko powiązani społecznie. Implikuje to swego rodzaju reaktywność – gdy pewne zdarzenia mają miejsce w społeczności, wówczas musi być ona zaangażowana w znalezienie sposobów na rozwiązanie problemu. Działania restoratywne będą dalekie od autorytarnych,

¹ S. Burdziej, *Community justice – rekonstrukcja założeń i krytyka pewnego modelu polityki karnej*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, vol. 21, s. 11–24.

retrybutywnych reakcji, które mają na celu tylko znalezienie winnych i ukaranie ich.

Partnerstwo RJS4C² zostało zainicjowane w 2019 roku przez Wydział Prawa Uniwersytetu Maynooth, organizację pozarządową Restorative Justice Nederland z Holandii oraz Europejskie Forum Sprawiedliwości Naprawczej i uczestniczy w nim 9 państw europejskich (Albania, Belgia, Czechy, Estonia, Holandia, Irlandia, Polska, Szkocja³, Włochy). Głównym celem partnerstwa jest wypracowanie strategicznych działań i metod zmierzających do skoncentrowania europejskich systemów, agencji, polityk i praktyk wymiaru sprawiedliwości w sprawach karnych wokół zasad i wartości sprawiedliwości naprawczej⁴. Przykładowe ujęcie gamy wartości i zasad sprawiedliwości naprawczej można odnaleźć w aktualnym wydaniu Podręcznika ONZ dotyczącego programów sprawiedliwości naprawczej, ujętych jako: naprawa szkody, szacunek, dobrovolność, integracja, upodmiotowienie, bezpieczeństwo, odpowiedzialność i przemiana⁵.

Partnerstwo zostało utworzone bez formalnych wytycznych, bez funduszy stałych, z dobrej woli stałych przedstawicieli, którzy uczestniczą w projekcie na zasadzie wolontariatu⁶. Ogólnie zdefiniowanym zadaniem działań projektowych jest rozpowszechnianie wiedzy oraz inicjowanie i wspieranie działań na rzecz sprawiedliwości naprawczej w świetle Rekomendacji Rady Europy [The Recommendation CM/Rec(2018)8, zwana dalej: Rekomendacją] dotyczącej stosowania sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych i przyjętej przez Komitet Ministrów 3 października 2018 r.⁷, która jest współcześnie

² Autorem logo partnerstwa jest Grzegorz Miśta, stały przedstawiciel polskiego zespołu.

³ Szkocja w tym przypadku reprezentuje raczej oddzielną jurysdykcję niż państwo.

⁴ [online:] <https://www.euforumrj.org/en/restorative-justice-strategies-change-rjs4c-2019-2023>, [dostęp 17.09.2022 r.].

⁵ UNODC (2020). *Handbook on Restorative Justice Programmes (Second Edition). Criminal Justice Handbook Series*. Vienna: UNODC.

⁶ Dotychczas spotkania wszystkich zespołów, finansowane ze środków pozyskanych w ramach innych projektów, odbyły się w Maynooth (2019) i w Tallinie (2022). Przed zakończeniem projektu w 2024 r. planowane są dwa dodatkowe spotkania.

⁷ [online:] <https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2019-12/polish-coe-rec-2018.pdf>, [dostęp 13.09.2022 r.].

najbardziej nowatorskim i wszechstronnym instrumentem międzynarodowym wspierającym tego rodzaju działania. Każde uczestniczące w projekcie państwo reprezentowane jest przez niewielki zespół stałych przedstawicieli (ang. *core members*), działających z większą grupą interesariuszy (np. decydentów, praktyków, badaczy, aktywistów i innych właściwych podmiotów lokalnych).

Partnerstwo w działaniu

Przedmiotem działań wszystkich zespołów RJS4C jest podejmowanie próby budowania potencjału i zdolności sprawczej w obszarze sprawiedliwości naprawczej poprzez tworzenie sieci kontaktów oraz budowanie relacji z indywidualnymi osobami czy instytucjami zainteresowanymi współpracą na rzecz skoordynowanego i zrównoważonego projektowania i wdrażania programów sprawiedliwości naprawczej w kraju. Na szczególną uwagę zasługuje Irlandia, gdzie zespół RJS4C skupił grupę interesariuszy liczącą 601 osób, która co miesiąc otrzymuje pocztą elektroniczną aktualne informacje o jego pracy, kluczowych wydarzeniach czy też prośby o materiały na stronę internetową, która jest przykładem wszechstronnego i aktualizowanego źródła informacji na temat rozwoju sprawiedliwości naprawczej w kraju⁸.

Wymiana wiedzy i doświadczeń w ramach partnerstwa RJS4C przyczyniła się także do powstania Instytutu Sprawiedliwości Naprawczej⁹ w Czechach, który przejął inicjatywę w przygotowaniu długoterminowej strategii rozwoju sprawiedliwości naprawczej¹⁰, poprzedzoną nie tylko konsultacjami w grupie interesariuszy, ale także badaniem pilotażowym. Mając na uwadze także nierówny dostęp do wiedzy na temat sprawiedliwości naprawczej w krajach nieanglojęzycznych, Czeski Instytut Sprawiedliwości Naprawczej podejmuje się również tłumaczeń kluczowych dokumentów (np. wcześniej

⁸ [online:] <https://restorativejustice.ie/>, [dostęp: 23.05.2022 r.].

⁹ [online:] <https://restorativni-justice.cz/>, [dostęp: 13.09.2022 r.].

¹⁰ [online] <https://restorativni-justice.cz/wp-content/uploads/2021/03/PROHLED-NOUT-STRATEGII-RJ-PRO-CR.pdf>, [dostęp: 13.09.2022 r.].

wspomnianego drugiego wydania Podręcznika Programów Sprawiedliwości Naprawczej wydanej przez Biuro Narodów Zjednoczonych ds. Narkotyków i Przestępczości).

Przegląd dotychczasowych osiągnięć państw partnerskich wskazuje, jak bardzo istotna w obszarze działań strategicznych jest współpraca z właściwym Ministerstwem Sprawiedliwości. Zwłaszcza doświadczenia Irlandii, Włoch, Szkocji czy Holandii utwierdzają w tym przekonaniu. Członkowie zespołu z Irlandii już kilkakrotnie zostali zaproszeni do współpracy z Komitetem Strategicznym Wymiaru Sprawiedliwości w celu opracowania rekomendacji wdrażania programów sprawiedliwości naprawczej i zapewnienia wysokich standardów praktyki¹¹. Sprawiedliwość naprawcza jest uwzględniona w programie politycznym włoskiej minister sprawiedliwości, Marty Cartabia¹². W 2019 r. minister sprawiedliwości w Szkocji, Humza Yousaf, zainaugurował plan działania na rzecz sprawiedliwości naprawczej na lata 2019–2023¹³, a w 2020 r. opublikowano zestaw narzędzi i metod projektowania i wdrażania sprawiedliwości naprawczej w Szkocji¹⁴. W obu przedsięwzięciach członkowie szkockiego zespołu RJS4C brali aktywny udział. W Holandii stałym elementem działań zespołu jest lobbying w gronie parlamentarzystów, co wielokrotnie zaowocowało propozycjami zmian prawnych (np. w ustawie innowacyjnej dotyczącej procedury karnej, *Innovatiewet Strafvordering*) mających na celu uzyskanie tzw. maksymalistycznego podejścia do sprawiedliwości naprawczej w kraju¹⁵. W Estonii zespół RJS4C jest jednostką osadzoną w Ministerstwie

¹¹ [online:] https://restorativejustice.ie/wp-content/uploads/2021/06/Briefing-for-CJSC_final.pdf, [dostęp: 13.09.2022 r.].

¹² [online:] <https://www.euforumrj.org/en/restorative-justice-what-i-was-looking>, [dostęp: 17.09.2022 r.].

¹³ Plan działania bardzo wyraźnie określa krajowe zobowiązanie do udostępnienia sprawiedliwości naprawczej w całym kraju do 2023 r. W lutym 2022 r. przedstawiono nową wizję wymiaru sprawiedliwości w Szkocji (*Justice Vision for Scotland*), w której dostępność sprawiedliwości naprawczej w Szkocji do 2023 r. została wymieniona jako kluczowy cel w procesie przekształcenia systemu wymiaru sprawiedliwości.

¹⁴ [online:] https://www.sps.ed.ac.uk/sites/default/files/assets/pdf/Restorative_Justice_Toolkit_121020-min.pdf, [dostęp: 23.05.2022 r.].

¹⁵ Podejście maksymalistyczne zakłada, że wymiar sprawiedliwości nie tylko powinien kierować sprawy do programów sprawiedliwości naprawczej, ale także generować kulturę naprawczą we własnych strukturach.

Sprawiedliwości (Departament Polityki Karnej Ministerstwa Sprawiedliwości w Estonii). Estoński zespół zainicjował między innymi powstanie grupy roboczej na rzecz rozwoju sprawiedliwości naprawczej w kraju, w skład której wchodzi przedstawiciele różnych struktur wymiaru sprawiedliwości oraz serię regularnych szkoleń tematycznych prowadzonych przez ekspertów z innych krajów.

Ciekawą inicjatywą podejmowaną przez belgijski, włoski oraz polski zespół jest także rozwijanie koncepcji miast sprawiedliwości naprawczej, która jest postrzegana jako inicjatywa oddolna, jedna z wielu możliwości przełamania pewnego uzależnienia programów sprawiedliwości naprawczej od możliwości i przyzwolenia organów wymiaru sprawiedliwości.

W artykule zostały przedstawione tylko wybrane przykłady działań i osiągnięć krajowych zespołów RJS4C, szersze ich omówienie nie jest możliwe z uwagi na ograniczenia niniejszej publikacji. Rozwój sprawiedliwości naprawczej jest uwarunkowany wieloma czynnikami (e.g. odpowiednie ustawodawstwo, przychylność wymiaru sprawiedliwości, zasoby kadrowe, wola polityczna, nakłady finansowe, oferta szkoleń, świadomość i reakcja społeczeństwa). Możliwości rozwoju potencjału restoratywnego w każdym z państw partnerskich wyglądają odmiennie, niewątpliwie wspólnym mianownikiem działań wszystkich zespołów RJC4C jest nieustający proces poszukiwania przestrzeni dla dynamizacji działań wspierających rozwój programów i praktyk sprawiedliwości naprawczej.

Stan sprawiedliwości naprawczej w Polsce

W praktyce polskiego wymiaru sprawiedliwości jedynym modelem sprawiedliwości naprawczej, jaki doczekał się uregulowań prawnych, jest mediacja w sprawach karnych. Pomimo że wdrażanie mediacji na początku lat 90. XX w. do polskiego wymiaru sprawiedliwości zostało zapoczątkowane w duchu sprawiedliwości naprawczej, nazwa ta nie funkcjonuje formalnie w polskim porządku prawnym, a kontekst i założenia teoretyczne wokół polskiej praktyki mediacji karnej systematycznie ulegały na przestrzeni lat zatraceniu,

przedstawiając stopniowo mediację jako praktykę należącą do alternatywnych sposobów rozwiązywania sporów¹⁶.

Potencjał mediacji karnej jest wykorzystywany w zdecydowanie zbyt małym stopniu. Pomimo faktu, że większość mediacji (między 60 a 70%) doprowadza do zawarcia ugody, spada liczba spraw karnych kierowanych do mediacji przez sądy do nieco ponad 3000 w 2020 roku, a ich odsetek wynosi tylko około 1%. W sprawach nieletnich rocznie kieruje się do mediacji tylko około 300 spraw¹⁷. Choć dzięki badaniom, w tym zwłaszcza zleconym przez Ministerstwo Sprawiedliwości, wskazano nie tylko przyczyny, ale i możliwe działania naprawcze¹⁸, zakładanej poprawy sytuacji nie udało się jak dotąd osiągnąć (ani choćby zahamować opisanej wyżej niekorzystnej tendencji).

W szczególności nadal nie wprowadzono wymogu posiadania przez mediatorów odpowiedniego przeszkolenia, tak potrzebnego ze względu na kategorię spraw i dbałość o jak najlepsze zabezpieczenie interesów i praw tak osób pokrzywdzonych, jak i sprawców przestępstw. Zorganizowanie specjalnych szkoleń dotyczących mediowania w sprawach karnych, obejmujących mediatorów i praktyków wymiaru sprawiedliwości, przyczyniłoby się do polepszenia ich współpracy. Rozpoczęte przez resort sprawiedliwości prace nad stworzeniem Krajowego Rejestru Mediatorów w przyszłości mają objąć także prowadzących mediacje w sprawach karnych. Barierą wciąż pozostaje niezwykle skromne – niemal symboliczne – wynagrodzenie za przeprowadzenie mediacji w sprawie karnej oraz w sprawie nieletniego.

Szansą dla rozwijania mediacji byłoby zapewnienie stałego systemowego wsparcia, a nie bazowanie głównie na zapale i zaangażowaniu konkretnych osób czy instytucji. Do takiej reakcji na przestępstwo i na pokrzywdzenie

¹⁶ A. Matczak, *Czym jest miasto sprawiedliwości naprawczej?*, „Archiwum Kryminologii” 2021, nr 2, s. 402.

¹⁷ *Postępowanie mediacyjne w świetle danych statystycznych. Sądy rejonowe i okręgowe w latach 2006–2020*, Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej DSiFE Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2021.

¹⁸ A. Rudolf, M. Cichowicz-Major, M. Matysiak, S. Pałka, W. Pieniążek, C. Przybył, *Diagnoza stanu stosowania mediacji oraz przyczyn zbyt niskiej w stosunku do oczekiwanego popularności mediacji*. Raport końcowy z badań zakończonych w 2015 r. Warszawa: Ministerstwo Sprawiedliwości.

najlepiej przekonują przykłady konkretnych spraw i osób, które wzięły udział w mediacji, co przemawia za przeprowadzaniem i publikowaniem wyników badań wykorzystujących technikę narracji – zgodnie ze wskazaniem Rekomendacji – zbierania danych i prowadzenia ewaluacji. Obiecującym przedsięwzięciem jest *Pilotaż programu wdrażającego ideę sprawiedliwości naprawczej na terenie Okręgowego Inspektoratu Służby Więziennej w Lublinie*, finansowany ze środków Funduszu Sprawiedliwości¹⁹, którego wyniki w przyszłości mogą przyczynić się do wprowadzenia różnorodnych programów sprawiedliwości naprawczej po wyroku w pozostałych regionach Polski.

Trzeba też wciąż popularyzować ideę sprawiedliwości naprawczej w społeczeństwie. W ramach programu RJS4C wykorzystuje się w tym celu strony na portalu społecznościowym – Sprawiedliwość Naprawcza w Polsce²⁰ oraz Sprawiedliwość Naprawcza we Wrocławiu²¹, organizuje się wydarzenia – debaty online²². Można zakładać, że dyskusje te przyczynią się do zwiększenia stosowania mediacji w sprawach karnych – a może również do zainicjowania innych praktyk sprawiedliwości naprawczej, jak mediacje z „zastępczymi stronami” czy konferencje.

Przedstawiciele polskiego zespołu RJS4C włączają się w dyskusje dotyczące ulepszania regulacji prawnych – przywrócenia podstawy do bezwarunkowego umorzenia postępowania, w którym mediacja doprowadziła do zawarcia i wykonania ugody – taką podstawą był przez krótki czas uchylony art. 59a k.k.

¹⁹ [online:] <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-w-lublinie-pilotaz-programu-wdrazajacego-idee-sprawiedliwosci-naprawczej-na-teren-okregowego-inspektoratu-sluzby-wieziennej-w-lublinie>, [dostęp: 20.05.2022 r.].

²⁰ [online:] <https://www.facebook.com/SprawiedliwoscNaprawczawPolsce>, [dostęp: 13.09 2022 r.].

²¹ [online:] <https://www.facebook.com/SprawiedliwoscNaprawczaWroclaw>, [dostęp: 13.09 2022 r.].

²² [online:] *Co kształtuje postawy Polaków wobec karania oraz mediacji?*, <https://www.facebook.com/events/1124772868003765/?ref=newsfeed>; *Czy jest w Polsce przestrzeń dla sprawiedliwości naprawczej?*, https://www.youtube.com/watch?v=_JDk-M2t1dY; *Sprawiedliwość naprawcza w praktyce – doświadczenia z Wielkiej Brytanii*, <https://www.facebook.com/SprawiedliwoscNaprawczawPolsce/posts/753494035243155>; *Mediacja w reżimie odpowiedzialności represyjnej*, https://www.slaskiecam.us.edu.pl/konferencja-naukowa-ii-slaskie-forum-polityki-kryminalnej-mediacja-w-rezimie-odpowiedzialnosc-represyjnej/?fbclid=IwARzFuK4iUKtsgbiF25CqAFjJw_eyeOCNLFjoSSoorPqmU-5soximVaYrosM, [dostęp: 13.09 2022 r.].

oraz udoskonalenia uregulowań mediacji w postępowaniu w sprawach nieletnich, które obecnie odbiegają na niekorzyść od tych dotyczących mediacji w sprawach karnych²³. Przedstawiciele partnerstwa zgłosili krytyczne uwagi do proponowanych przez rząd uregulowań mediacji, zawartych w projekcie ustawy o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich²⁴, które jednak nie zostały uwzględnione w uchwalonej w dniu 9 czerwca 2022 r. ustawie²⁵. Najważniejszym mankamentem jest umiejscowienie przepisów dotyczących mediacji już nie w części ogólnej, gdzie były wyeksponowane, a dopiero w rozdziale 4 traktującym o postępowaniu przed sądem I instancji, w art. 57. Ponadto nie jest to regulacja wyczerpująca i odsyła do przepisów zawartych w kodeksie postępowania cywilnego, w którym nie ma gwarancji, jakie przysługują nieletnim, jak domniemanie niewinności czy prawo do obrony. Nie uwzględniono także postulatu dodania przepisów dotyczących stosowania innych praktyk naprawczych – na przykład konferencji czy kręgów – oraz naprawczego wykonywania zobowiązań – do przeproszenia pokrzywdzonego, do naprawienia szkody, wykonania prac na rzecz jego albo społeczności. Jeśli chodzi o ostatnie z wymienionych, to korzystne jest zamieszczenie w projekcie ustawy regulacji mogących ułatwić jego stosowanie (w szczególności dotyczących kosztów ubezpieczenia nieletnich wykonujących prace).

Pomimo zauważalnych w Polsce wysiłków na rzecz popularyzacji mediacji jako takiej, obecnie przyjęty porządek prawny oraz wstrzemięźliwa praktyka organów uprawnionych do kierowania spraw karnych do mediacji (policja, prokuratura, sądy) powoduje, że formalne warunki dla rozwoju mediacji karnej, czy też innych programów, w Polsce stanowią niezmiennie kwestionowaną i niewykorzystaną przestrzeń dla rozwoju sprawiedliwości naprawczej.

²³ B. Czarnecka-Działuk, *O doskonaleniu przepisów dotyczących mediacji w sprawach karnych oraz nieletnich*, [w:] *Reformy prawa karnego. W stronę spójności i skuteczności*, red. J. Utrat-Milecki, Warszawa 2013, s. 233–247.

²⁴ [online:] <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12349403/12805117/12805120/dokument530643.docx>; <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=A27EC-CA53CBE985EC125882Boo43A4F7>, [dostęp: 30.05 2022 r.].

²⁵ Ustawa z dnia 9 czerwca 2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2022 r., poz. 1700).

Wrocław – poszukiwanie przestrzeni dla sprawiedliwości naprawczej w mieście

W celu poszerzania przestrzeni dla praktyk restoratywnych w Polsce polski zespół RJS4C podjął także starania i uczestniczył w procesie ustanowienia Wrocławia miastem sprawiedliwości naprawczej (*restorative cities*). Wrocław w roku 2021, jako pierwsze miasto w Polsce, taki tytuł proklamował. Koncepcja miasta sprawiedliwości naprawczej, poprzez wdrażanie różnorodnych inicjatyw naprawczych, jest bardzo zindywidualizowanym procesem budowania potencjału dla programów sprawiedliwości naprawczej, przede wszystkim poza wymiarem sprawiedliwości. Deklaracja restoratywnego potencjału miasta oznacza propagowanie nie tylko reakcyjnych, ale także proaktywnych sposobów reagowania na zwalczanie konfliktów w mieście, w tym staje się częścią systemu zapobiegania przestępczości. W opracowanym z tej okazji raporcie pt. *Wrocław Miastem Sprawiedliwości Naprawczej* ukazano wrocławską drogę do grona miast sprawiedliwości naprawczej. Wrocław, cieszący się sławą miasta spotkań i dialogu, wypracował system mechanizmów zarówno o charakterze prewencyjnym, jak i pozwalających w sposób efektywny łagodzić i rozwiązywać występujące w przestrzeni kryzysy²⁶. Realizowane działania wyróżnia rozwijana współpraca władz miasta z funkcjonującymi w jego obrębie organizacjami pozarządowymi, mieszkańcami lokalnej społeczności, jak i innymi partnerami. Przyjęcie przez Wrocław roli miasta sprawiedliwości naprawczej stanowiło zwieńczenie dotychczasowego restoratywnego sposobu zarządzania miastem²⁷.

Szczególne miejsce na restoratywnej mapie Wrocławia zajmuje Wrocławskie Centrum Sprawiedliwości Naprawczej (WCSN)²⁸. Działania podmiotu, będącego inicjatywą samorządu miejskiego (Wrocławskie Centrum

²⁶ H. Czajkowska, J. Wajda, *Wrocław Miastem Sprawiedliwości Naprawczej. Raport i Rekomendacje*, Wrocławski Zespół ds. Sprawiedliwości Naprawczej 2021, s. 8.

²⁷ A. Matczak, *Czym jest miasto...*, s. 404; Ch. Straker, *Conclusion: the restorative city – a challenge about means and ends*, „The International Journal of Restorative Justice” 2019, nr 2 (2), s. 325–331.

²⁸ Wrocławskie Centrum Sprawiedliwości Naprawczej, pomimo że formalnie nie oferuje programów sprawiedliwości naprawczej, wprowadził narrację sprawiedliwości naprawczej do pracy praktyków współpracujących z osobami skazanymi na karę ograniczenia wolności oraz znacznie przyczynił się do popularyzowania wartości sprawiedliwości naprawczej we Wrocławiu, jak i innych regionach Polski.

Integracji – WCI) i kuratorskiej służby sądowej okręgu wrocławskiego, są realizowane bezpośrednio w przestrzeni społecznej miasta i koncentrują się m.in. na usuwaniu wandalizmu i mowy nienawiści z przestrzeni miejskiej Wrocławia. W ramach zadania organizowane są prace społeczne dla osób kierowanych do WCI, w związku z orzeczoną karą ograniczenia wolności. Z Wrocławskim Centrum Sprawiedliwości Naprawczej współpracuje ponad 120 podmiotów, na co dzień korzystających z nieodpłatnych prac na cele społeczne – szkół, przedszkoli, żłobków, bibliotek, fundacji, stowarzyszeń, rad osiedli i wiele innych²⁹. Działania realizowane przez WCSN są wypadkową bezpośredniej partycypacji społecznej mieszkańców Wrocławia, którzy dostrzegając akty wandalizmu oraz mowy nienawiści w swoim otoczeniu, dokonują (z wykorzystaniem specjalnie do tego stworzonej platformy internetowej) zgłoszeń celem ich usunięcia. Tym samym, poprzez reakcje obywateli wywołane wrażliwością i motywowane potrzebą funkcjonowania w zbalansowanej przestrzeni społecznej, skuteczniają oddolne podejmowanie aktywności, nadając działaniom charakter demokracji deliberatywnej, której paradygmat jest zbieżny z wartościami i zasadami sprawiedliwości naprawczej³⁰.

Sprawiedliwość naprawcza a polska kuratela sądowa – następny potencjał do uwolnienia

Fakt, iż w czteroosobowym zespole projektu RJS4C znalazło się aż dwoje zawodowych kuratorów sądowych obu specjalizacji (rodzinnej i karnej) stanowi z jednej strony potwierdzenie potencjału naprawczego tkwiącego w kurateli sądowej, z drugiej strony jest szansą dalszej jego eksploracji. Kuratela na świecie i w Polsce jest w okresie przekształceń. Istnieje szansa, iż wyjdzie z nich wzmocniona, na przekór silnym wpływom populizmu penalnego bądź

²⁹ [online:] <https://www.wcsn.pl/o-nas/>, [dostęp: 20.05.2022 r.].

³⁰ W. Zalewski, *Sprawiedliwość naprawcza – formą demokracji deliberatywnej?*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 21, s. 27; J. Braithwaite, *Deliberative Republican Hybridity Trough Restorative Justice*, „Raisons politiques. Etudes de pensée politique” 2015, nr 59, s. 33.

trendom menedżeryzmu i technicyzacji (*vide np.* doświadczenia Wielkiej Brytanii). Kuratela sądowa wpisała się na stałe w systemy wymiaru sprawiedliwości na świecie, stabilizując je i humanizując. Humanistycznie zorientowana kuratela jest wszędzie gwarantem legitymizacji społecznej systemu³¹. Uwolnienie potencjału naprawczego w kurateli sądowej powinno wzmocnić ten proces dzięki większemu angażowaniu społeczeństwa, a w następstwie przekazywaniu współdecydowania o przebiegu i wynikach procedur. Potencjał kuratorów sądowych w procesie budowania restoratywnego systemu sprawiedliwości uwzględniony jest także w Rekomendacji Rady Europy: *W przypadku skazania obejmującego nadzór kuratorski oraz wsparcie ze strony kurateli sądowej sprawiedliwość naprawcza może mieć miejsce przed albo w trakcie nadzoru kuratorskiego lub wspierania, również w trakcie planowania wykonania wyroku*³².

Nie ulega wątpliwości, że polscy kuratorzy sądowi są długoterminowo angażowani w życie znacznej części populacji. Na koniec 2019 r. w obu pionach kurateli sądowej prowadzono oddziaływania wobec 538 020 osób³³. W 2018 r. polscy kuratorzy sądowi dla dorosłych uplasowali się na pierwszym miejscu w Europie pod względem poziomu zaangażowania w ramach krajowych polityk kryminalnych ze wskaźnikiem korekcyjnym (*correctional ratio*) na poziomie 646³⁴, znacznie dystansując inne kraje³⁵. Postępowania wykonawcze z reguły trwają od kilkunastu miesięcy do nawet kilku lat, co pozwala być kuratorom sądowym swoistym włącznikiem procedur naprawczych na różnych etapach współpracy z podopiecznymi. Dobrze rozumieją to czescy kuratorzy zrzeszeni w Probačnǐ a Mediačnǐ SluŹba, którzy w *Strategii rozwoju do roku 2025* zawarli następujące motto:

³¹ W. Zalewski, *Polityka kryminalna a model kurateli sądowej*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2020, t. 24, nr 3, s. 43–57.

³² Reguła 58 Rekomendacji Nr CM/Rec(2018)8 Komitetu Ministrów [Rady Europy] dla państw członkowskich dotycząca sprawiedliwości naprawczej w sprawach karnych.

³³ MS-S4or – Sprawozdanie z działalności kuratorskiej służby sądowej za rok 2019 w ramach Programu Badań Statystycznych Statystyki Publicznej RP.

³⁴ MS-S4or, *op. cit.*

³⁵ Druga w kolejności Turcja uzyskała wskaźnik 471, Anglia i Walia 317, Francja 262, Czechy 248, Włochy 115, Hiszpania 99.

Nie jesteśmy w stanie wyeliminować przestępczości. Niemniej jednak staramy się inicjować nowe historie w życiu przestępców, ofiar i wszystkich innych osób dotkniętych przestępczością. Celem naszej pracy jest sprawienie, by były to historie sukcesu, charakteryzujące się pozytywnymi zmianami³⁶.

Szczególne możliwości generuje rola diagnostyczna kuratorów sądowych, którzy jako jedni z pierwszych docierają do środowiska sprawców czynów zabronionych, pozyskując informacje w ramach wywiadów środowiskowych. Nierzadko mają oni wówczas możliwość kontaktu nie tylko ze sprawcami przestępstw lub wykroczeń, ale także z pokrzywdzonymi – tak w wymiarze indywidualnym i bezpośrednim, jak i wspólnotowym oraz pośrednim. W samym 2019 r. polscy kuratorzy rodzinni przeprowadzili 299 100 wywiadów środowiskowych w postępowaniu rozpoznawczym, z czego 49 874 w sprawach nieletnich³⁷. Rzadziej do zadań diagnostycznych na etapie postępowania przygotowawczego i sądowego angażowani są kuratorzy dla dorosłych, jednak i oni przeprowadzają rocznie ponad 20 000 takich wywiadów³⁸. W każdej z tych spraw konsekwencją rzetelnej wieloźródłowej diagnozy może być propozycja uwzględnienia czy choćby informowania na temat programów sprawiedliwości naprawczej. Warto w tym miejscu przypomnieć, że właśnie mniej więcej w ten sposób zrodził się w 1974 r. tzw. eksperyment w Elmirze, stanowiący jeden z kamieni milowych współczesnej sprawiedliwości naprawczej. To kanadyjski kurator sądowy Mark Yantzi w trakcie wywiadu środowiskowego zbudował propozycję oraz warunki spotkania sprawców i ofiar przestępstwa, a następnie skutecznie uargumentował przed sądem zasadność uwzględnienia przebiegu tego procesu na etapie orzekania o karze³⁹.

³⁶ [online:] https://www.pmscr.cz/wp-content/uploads/2021/09/2017_koncepcje_pm_do_roku_2025_en.pdf, [dostęp: 23.05.2022 r.].

³⁷ MS-S40r, *op. cit.*

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ W. Zalewski, *Sprawiedliwość „sprawiedliwości naprawczej”*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2016, t. 35, s. 565–576.

Kuratorzy sądowi zdają się predysponowani do promowania kultury i narzędzi sprawiedliwości naprawczej także ze względu na swój profil wykształcenia i predyspozycje. Pierwszymi polskimi mediatorami w eksperymentalnym programie mediacji w sprawach nieletnich byli właśnie kuratorzy sądowi. Urządzali pierwsze ośrodki mediacji, jeździli regularnie na spotkania ewaluacyjne. Ich uwagi doprowadziły do modyfikacji programu, dzięki czemu np. rozszerzono go na bardziej skomplikowane sprawy, dotyczące wielu sprawców i wielu pokrzywdzonych⁴⁰.

W praktyce wykonywania sankcji obecne są różne narracje, które wzajemnie przenikając się, tworzą dynamiczny zbiór interakcji pomiędzy uczestnikami wypełniających je procesów. Często zdarza się, że jedna z narracji dominuje, odciskając piętno na postawach sprawców i ofiar, a w konsekwencji na klimacie społecznym i jakości życia wspólnotowego. Narracja restoratywna jest jedną z tych, które dają nadzieję na przywrócenie poczucia sprawstwa bezpośrednio zaangażowanym⁴¹. Kuratorzy sądowi mogą włączać ją w spektrum swoich oddziaływań, o ile zostaną do tego właściwie przygotowani i o ile w systemie zarządzania kuratorską służbą sądową zaimplikowane zostaną odpowiednie motywatory. Nasycenie kultury pracy kuratorów sądowych elementami sprawiedliwości naprawczej generuje bowiem zawsze większe zaangażowanie i w ograniczonych zasobach musi odbywać się kosztem innych zadań. Dlatego tak ważny jest zapis Rekomendacji mówiący o konieczności skutecznego zapewnienia właściwych zasobów ludzkich oraz finansowych.

Podsumowanie

Poszukiwanie przestrzeni dla sprawiedliwości naprawczej w Polsce skłania do korekty pytania *Jak najlepiej reagować na przestępczość?* – na – *Jak najlepiej*

⁴⁰ B. Czarnecka-Działuk, *Czy kuratorowi sądowemu potrzebna jest mediacja?*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2020, t. 24, nr 3.

⁴¹ A. Matczak, *The penal narratives of community sentence and the role of probation: The case of the Wrocław model of community service*, „European Journal of Probation” 2020, 13 (1), s. 72–88.

*reagować na pokrzywdzenie przestępstwem?*⁴² Zarówno proces popularyzacji wiedzy i korzyści mediacji karnej, jak i implementacji innych praktyk sprawiedliwości naprawczej w struktury społeczne, wiąże się z szeregiem wieloetapowych, rozłożonych w czasie działań. Bezsprzecznie wymagają one integracji i współpracy wielu podmiotów kreujących daną rzeczywistość społeczną. Wysiłki podejmowane przez polski zespół RJS4C bez systemowego wsparcia nie wystarczą, aby zbudować masę krytyczną dla istotnego rozwoju praktyk sprawiedliwości naprawczej w Polsce. Propozycja włączenia kurateli sądowej w proces rozwijania usług restoratywnych są jednym z kilku możliwości rozbudowywania przestrzeni dla sprawiedliwości naprawczej w Polsce, a tym samym umożliwiania bardziej humanitarnego i wspólnotowego procesu doświadczania sprawiedliwości przez wszystkich dotkniętych przestępstwem.

Pomimo że każde z państw RJS4C jest w innym momencie tego procesu, wyjątkowym atutem działań podejmowanych przez zespoły krajowe jest symultaniczny, wzbogacający proces podejmowania działań lokalnych i wymiana doświadczeń i inspiracji z zespołami z pozostałych państw. Ponadto, założenia partnerstwa są nie tylko doskonałym przykładem optymalizacji zwiększania wpływu społecznego Rady Europy, ale również przykładem współpracy międzynarodowej, międzyinstytucjonalnej kultury naprawczej i działań projektowych wykonywanych zgodnie z wartościami i zasadami sprawiedliwości naprawczej.

Bibliografia

Literatura

- Braithwaite J., *Deliberative Republican Hybridity Trough Restorative Justice*, „Raisons politiques. Etudes de pensée politique” 2015, nr 59, s. 33.
 Burdziej S., *Community justice – rekonstrukcja założeń i krytyka pewnego modelu polityki karnej*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, vol. 21, s. 11–24.

⁴² Por. S. Sharpe, *Getting the question right: a pivotal choice for restorative justice*, „The International Journal of Restorative Justice” 2020, vol. 3 (2), s. 305–309.

- Byczyk M., *Uchylenie art. 59a k.k. a zagadnienie „zniesionej społecznej szkodliwości czynu zabronionego*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2016, nr XX (2), s. 55–59.
- Czajkowska H., Wajda J., *Wrocław Miastem Sprawiedliwości Naprawczej. Raport i Rekomendacje*, Wrocławski Zespół ds. Sprawiedliwości Naprawczej 2021.
- Czarnecka-Działuk B., *Czy kuratorowi sądowemu potrzebna jest mediacja?*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2020, t. 24, nr 3, s. 165–175.
- Czarnecka-Działuk B., *O doskonaleniu przepisów dotyczących mediacji w sprawach karnych oraz nieletnich*, [w:] *Reformy prawa karnego. W stronę spójności i skuteczności*, red. J. Utrat-Milecki, Warszawa 2013.
- Hamad R., Shapland J., Kirkwood S., Bisset Ch., Edginton E., *Designing and Implementing Restorative Justice in Scotland 2020*, Scottish Restorative Justice Forum, 2020.
- Matczak A., *Czym jest miasto sprawiedliwości naprawczej?*, „Archiwum Kryminologii” 2021, nr 2, s. 399–427.
- Matczak A., *The penal narratives of community sentence and the role of probation: The case of the Wrocław model of community service*, „European Journal of Probation” 2020, 13 (1), s. 72–88.
- Miśta G., *Obciążenie zadaniami polskich kuratorów sądowych dla dorosłych na tle europejskich służb probacyjnych*, [w:] *Współczesne wyzwania kurateli sądowej w Polsce*, red. A. Kwieciński, Wrocław 2019.
- Rudolf A., Cichowicz-Major M., Matysiak M., Pałka S., Pieniążek W., Przybył C., *Diagnoza stanu stosowania mediacji oraz przyczyn zbyt niskiej w stosunku do oczekiwanej popularności mediacji*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2015.
- Sharpe S., *Getting the question right: a pivotal choice for restorative justice*, „The International Journal of Restorative Justice” 2020, vol. 3 (2), s. 305–309.
- Straker Ch., *Conclusion: the restorative city – a challenge about means and ends*, „The International Journal of Restorative Justice” 2019, nr 2 (2), s. 325–331.
- Postępowanie mediacyjne w świetle danych statystycznych. Sądy rejonowe i okręgowe w latach 2006–2020*, Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej DSiFE Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2021.
- UNODC, *Handbook on Restorative Justice Programmes (Second Edition)*, Criminal Justice Handbook Series 2020, Vienna, UNODC.
- Zalewski W., *Polityka kryminalna a model kurateli sądowej*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2020, t. 24, nr 3, s. 43–57.
- Zalewski W., *Sprawiedliwość naprawcza – formą demokracji deliberatywnej?*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2016, z. 21, s. 27.
- Zalewski W., *Sprawiedliwość „sprawiedliwości naprawczej”*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2016, t. 35, s. 565–576.

Inne

MS-S40r – Sprawozdanie z działalności kuratorskiej służby sądowej za rok 2019 w ramach Programu Badań Statystycznych Statystyki Publicznej RP.

Źródła internetowe

<https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12349403/12805117/12805120/dokument530643.docx>, [dostęp: 30.05 2022 r.].

https://restorativejustice.ie/wp-content/uploads/2021/06/Briefing-for-CJSC_final.pdf, [dostęp: 24.05.2022 r.].

<https://restorativni-justice.cz/wp-content/uploads/2021/03/PROHLEDNOUT-STRATEGII-RJ-PRO-CR.pdf>, [dostęp: 24.05.2022 r.].

<https://www.euforumrj.org/sites/default/files/2019-12/polish-coe-rec-2018.pdf>, [dostęp: 23.05.2022 r.].

<https://www.facebook.com/events/1124772868003765/?ref=newsfeed>, [dostęp: 13.09 2022 r.].

<https://www.facebook.com/SprawiedliwoscNaprawczawPolsce>, [dostęp: 13.09 2022 r.].

<https://www.facebook.com/SprawiedliwoscNaprawczaWroclaw>, [dostęp: 13.09 2022 r.].

https://www.pmscr.cz/wp-content/uploads/2021/09/2017_koncepcje_pm_do_roku_2025_en.pdf, [dostęp: 23.05.2022 r.].

<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/PrzebiegProc.xsp?id=A27ECCA53CBE985EC125882B0043A4F7>, [dostęp: 30.05 2022 r.].

https://www.slaskiecam.us.edu.pl/konferencja-naukowa-ii-slaskie-forum-polityki-kryminalnej-mediacja-w-rezimie-odpowiedzialnosci-represyjnej/?fbclid=IwAR2FuK4iUKtsgbiF25CqAFjJw_eyeyeOCNLFjoSSoorPqmU-5soximVaYrosM, [dostęp: 13.09 2022 r.].

https://www.sps.ed.ac.uk/sites/default/files/assets/pdf/Restorative_Justice_Toolkit_121020-min.pdf, [dostęp: 23.05.2022 r.].

<https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/okregowy-inspektorat-sluzby-wieziennej-w-lublinie-pilotaz-programu-wdrazajacego-idee-sprawiedliwosci-naprawczej-na-terenie-okregowego-inspektoratu-sluzby-wieziennej-w-lublinie>, [dostęp: 20.05.2022 r.].

<https://www.wcsn.pl/o-nas>, [dostęp: 20.05.2022 r.].